

YHTEISKUNTATIETEEN KÄYTÄNNÖLLISYYDESTÄ ⁽¹⁾

Veikko Pietilä

I

Tämän seminaarin teemaksi on asetettu kysymys yhteiskuntatieteen käytännöllisyydestä. Tarkoitukseni on tässä alustuksessa lähestyä tätä teemaa tiede-käytäntö-suhteen kautta tai sen näkökulmasta. Ja jotta tästä suhteesta saisi otteen, on mielestäni pakko asettaa kysymys, joka useista saattaa tuntua turhanaikaiselta, täydellisen päivän selvyyden kysymiseltä - nimittäin kysymys, mitä tämän suhteen jälkimmäinen termi, käytäntö tarkoittaa.

Arkikielessä tätä termiä käytetään useimmiten merkitsemään määrätyn toiminnan teknisiä muotoja eli niitä keinoja ja menetelytapoja, joita käyttäen tuo toiminta tapahtuu. Tässä mielessä puhutaan esim. ammattikäytännöistä tarkoittaen juuri ammatteihin kuuluvien tehtävien toteuttamisen muotoja ja keinoja; tällöin termi käytäntö saa suoritustavan tai -rutiinin merkityksen. Toisaalta tällä termillä saatetaan arkikielessä viitata myös itse toimintoihin sinänsä teknisine menettelytapoineen kaikkineen.

Alustukseni ymmärtämisen kannalta on nyt erityisen tärkeää pitää mielessä se, että en käytä termiä käytäntö näissä sen arkimerkityksissä, vaan tarkoitan sillä yhteiskunnan muodostavien ihmisten 'esi-neellistä' - so. kohteisiin suun-

tautuvaa - toimintaa ylipäättään heidän pyrkiessään muotoamaan luontoperäistä ja yhteiskunnallista ympäristöään tarpeitaan vastavaksi. (2) Käytäntöä ei siis ole vain määrätyn toiminnan toteuttamisen tapa tai muoto eikä edes määrätty toiminto sinänsä vaan koko se yhteiskunnallinen, alati jatkuva prosessi, jona ihmiskunta tuottaa, uusintaa ja ylipäättään toteuttaa elämänsä - koko tämä prosessi kaikkine tiedostamisen, tavoitteenasettelun ja toiminnan momentteineen. Käytännön tämä merkitys on ratkaisevasti erilainen kuin sen edellä esiintuodut arkimerkitykset. Nämä merkityserot on syytä pitää mielessä, koska tiede-käytäntö -suhteen ymmärtäminen riippuu aivan ratkaisevasti siitä tavasta, millä käytäntö käsitetään - kuten kohta tulemme huomaamaan.

Vaikka käytäntö onkin yhteiskunnallinen kokonaisprosessi, se silti on eriytynyt ajan mittaan yhä moninaisemmiksi yhteiskunnallisen käytännön muodoiksi. Nämä käytännön muodot tulevat näkyviin yhteiskunnallisina instituutioina tai toimintajärjestelminä (termiä muoto ei siis tässä yhteydessä pidä sekoittaa toiminnan muotoon eli sen toteuttamisen tapaan). Tämä käytännön eriytyminen eri muodoiksi ei tarkoita, että nuo muodot irtoaisivat toisistaan vaan ne pysyvät toisistaan sisäisesti riippuvina.

1) Alustus Tampereen yliopistossa 6.10.1978 (ks. viitteet)

Tieteen ja käytännön suhde voidaan käsittää kahdella toisilleen perinjuurin vastakkaisella tavalla. Ensimmäinen tapa käsittää tämä suhde on nähdä tiede vallitsevan käytännön palvelijaksi. Tässä näkemyksessä vallitseva käytäntö ja sen eri muodot otetaan niin sanoakseni annettuina, itsestäänselviöinä, jolloin tieteen tehtäväksi nähdään esimerkiksi noiden käytännön muotojen puitteissa asetettujen tavoitteiden saavuttamisen mahdollistaminen, niiden puitteissa tapahtuvien toimintojen tehostaminen (esim. niiden toteuttamistapoja kehittämällä) tms. Tätä tapaa ymmärtää tieteen ja käytännön suhde voidaan nimittää teknokraattiseksi tavaksi.

Tosin jos tarkoitamme käytännöllä sitä mitä sillä arkikielessä on tapana tarkoittaa (siis määrätyn toiminnan toteuttamistapaa tai tuota toimintaa sinänsä), ei tietystikään voida väittää, että tieteen teknokraattinen käsittäminen ottaisi käytännön annettuna itsestäänselviöinä. Nimittäin pyrkiminen esim. määrätyn toiminnan tehostamiseen edellyttää tietysti niiden tapojen kyseenalaiseksi asettamista, jotka tähän asti ovat muodostaneet tuon toiminnan muodon - ja niinpä jos käytännöllä tarkoitetaan toiminnan toteuttamistapoja on tällöin kyse tietysti näin käsitetyn käytännön kyseenalaiseksi asettamisesta. Juuri tässä tulee esiin se tärkeä ero, mikä käytäntötermin arkimerkityksen ja sen merkityksen välillä on, missä sitä itse käytän. Nimittäin juuri tavasta käsittää käytäntö toiminnan muodoksi tai toiminnaksi sinänsä seuraa että henkilöt, jotka tieteen tai tietämättään käsittävät tieteen puhtaasti teknokraattisesti, voivat väittää suhtautuvansa käytäntöön kriittisesti. (3)

Teknokraattiselle tavalle vastakkainen tapa käsittää tieteen ja käytännön suhde ei tietysti näe tiedettä vallitsevan käytännön teknokraattiseksi palvelijaksi vaan niin sanoakseni sen kriittikoksi. Tässä aidosti kriittisessä käsittämistavassa mitään yhteiskunnallisen käytännön muotoa ei oteta annettuna itsestäänselvyytenä vaan jokainen niistä asetetaan kyseenalaiseksi. (4) Tätä käytännön muotojen kyseenalaiseksi asettamista ei tule tulkita käytäntökäsitteen arkimerkityksiin nojautuen - ts. se ei merkitse vain sen kysymistä, ovatko määrättyä käytännön muotoa vastaavan instituution puitteissa käytetyt toiminnan keinot tehokkaita tai toiminnot sinänsä käyttökelpoisia pyrittäessä saavuttamaan sen puitteissa asetettuja päämääriä, vaan se merkitsee paljon perustavanlaatuisempaa asiaa: nimittäin sen kysymistä, mitä tuo koko prosessi tavoitteenasetteluineen, toimintoi-
neen ja kaikkineen oikein on, joka po. yhteiskunnallisen käytännön muodon tai instituution muodostaa - mikä se on, miksi se on olemassa ja miksi se on olemassa juuri sellaisena kuin on.

Tarkastelkaamme näitä kahta tapaa käsittää tieteen ja käytännön suhde tarkemmin.

Teknokraattinen käsittämistapa näkee luonteenomaisesti, että käytäntö asettaa tieteen. Tieteen tehtäväksi tulee tällöin keinojen löytäminen asetettujen päämäärien saavuttamiseksi tai tätä varten muotoutuneiden toimintojen toteuttamiseksi entistä tehokkaammin, sujuvammin jne. Määrätyn erityistieteen tehtäväksi tulee tietysti näiden keinojen löytäminen sen kohteena olevaa käytännön muotoa tai alaa varten. Ellei erityistiede

tähän pysty, sillä ei nähdä välitöntä merkitystä käytännölle - tällöin se rajoittuukin lähinnä vain po. käytännön alaan 'kuuluvien' tosiasioiden kokoamiseen, systematisoimiseen ja kuvaamiseen eli juuri vallitsevaa käytäntöä esittävän 'yleiskuvan' muodostamiseen tuosta alasta esim. sillä toimivien tai sitä opiskelevien tiedolliseksi tausta-aineistoksi.

Kriittiseksi nimittämäni käsitystapa näkee puolestaan tieteen tehtäväksi vallitsevan käytännön ja sen muotojen ymmärtämisen - siis sen selvittämisen, mitä tuo käytäntö ja sen eri muodot ovat ja miksi ne ovat olemassa juuri sellaisina kuin ovat. Kriittisyys ei näin merkitse tieteen eristymistä käytännöstä - eli vetäytymistä teorian norsunluuntorniin kuten asia joskus ilmaistaan - vaan päinvastoin se merkitsee juuri käytännön asettamista siksi probleemaksi, joka tieteessä on ratkaistava. Sikäli kuin tiede tähän pystyy, se muodostaa perustan, jonka pohjalta käy mahdolliseksi 'ylittää' vallitseva käytäntö eli johon tukeutuen olisi periaatteessa mahdollista johtaa tieteellisesti perusteltu käytäntö.

Teknokraattinen tiede - asettessaan 'kriittikittömästi' palvelemaan vallitsevaa käytäntöä - voi antaa ihmisille enintään sellaisia tiedollisia valmiuksia, jotka vastaavat vallitsevan käytännön teknisiä vaatimuksia. Se ei siis itsessään pysty johtamaan ihmisiä vallitsevan käytännön kriittiseen ymmärtämiseen - yksinkertaisesti koska tähän voi tietysti pystyä vain sellainen tiede, joka juuri asettaa tehtäväkseen vallitsevan käytännön ymmärtämisen eli siis sen selvittämisen, mitä se on ja miksi se eri muotoineen on olemassa juuri sellaisena kuin on.

II

Tiede-käytäntö -suhteen teknokraattinen käyttämistapa esiintyy yhteiskuntatieteiden alueella ns. sosiaaliteknologisen ajattelun muodossa: ts. ajatuksena, jonka mukaan yhteiskuntatieteiden on tuotettava teknologista tietoa eli - niin kuin asia on ilmaistu - "tietoa asianmukaisista keinoista, kun päämäärä on annettu".(5) Tunnettu filosofi Karl R. Popper on kirjoituksissaan antanut mielestäni klassisen muotoilun tälle ajatukselle. (6) Asettaessaan virheelliseksi katsomansa "historisistisen" ja oikeana pitämänsä "yhteiskuntateknologisen" yhteiskuntatieteen vastakkain hän pitää jälkimmäistä edustavaa tiedemiestä "sosiaali-insinöörinä", joka "ei kysele historiallisia lainalaisuuksia tai ihmiskunnan kohtaloa". (7) Päinvastoin kuin historisisti "(s)osiaaliteknologi on tuskin ollenkaan kiinnostunut yhteiskunnallisten instituutioiden synnystä tai niiden perustajien alkuperäisistä tarkoituksista (...). Hänen kysymyksenasettelunsa on toisenlainen. Jos päämäärämme ovat tällaiset, onko juuri tämä instituutio oikein suunniteltu ja organisoitu päämääriämme silmälläpitäen? Esimerkiksi voimme ottaa vakuutusinstituution. Yhteiskuntateknologi vähät välittää siitä, saiko vakuutustoiminta alkuunsa voitontavoittelun merkeissä vai onko sen historiallinen tehtävä ehkä yhteisen hyvän palveleminen. Hän sitävastoin kritikoit (sic!) vakuutuslaitoksia osoittaen ehkä, kuinka lisätä voittoastetta tai kuinka lisätä niiden tarjoamia julkisia palveluksia. Hän ehdottaa tapoja, kuinka instituutiot saataisiin tehokkaammin palvelemaan tiettyjä päämääriä." (8)

Ajatuksensa Popper tiivistää seuraavasti: "Yleisesti ottaen voimme sanoa, että teknologi tarkastelee instituutioita rationaalisesti keinoina tiettyjen tavoitteiden saavuttamiseksi ja teknologina hän arvioi niitä yksinomaan niiden tehokkuuden, soveltuvuuden, yksinkertaisuuden jne. mukaan" (9) Tai - kuten hän eräässä toisessa yhteydessä toteaa - se "(v)ähän kerrallaan - sosiaalitekniikkaa", joka juuri asettaa yhteiskuntatieteet sosiaaliteknologiana, "muisuttua luontoa muokkaavaa teknologiaa siitä, että se jälkimmäisen tavoin katsoo päämäärien sijoituvan tekniikan alueen ulkopuolelle. (Kaikki, mitä teknologia voi päämääristä sanoa, on, ovatko ne keskenään sopuoinnussa ja ovatko ne saavutettavissa vai ei.) Tässä suhteessa vähän kerrallaan -sosiaalitekniikka eroaa historisismista, joka pitää inhimillisen toiminnan päämääriä historiallisista voimista riippuvina ja siten alueelleen kuuluvina." (10)

Sosiaaliteknologisen ajattelun perustana olevaan päämäärät-keinot-erottelun pohjalta yhteiskunta-muodossamme onkin tapahtunut eräänlainen 'työnjako' päätöksenteon ja yhteiskuntatutkimuksen tai -tieteen välillä: päämäärien asettelu kuuluu poliittisen argumentaation ja päätöksenteon piiriin, kun taas tieteen tehtäväksi tulee löytää keinot näiden päämäärien toteuttamiseksi. Kuten edellä kävi ilmi, tämän ihanteen mukainen yhteiskuntatiede ei kysy, mitä esim. jokin yhteiskunnallinen instituutio eli yhteiskunnallisen käytännön muoto on tai miksi se on olemassa, vaan ottaa sen annettuna ja kysyy ainoastaan, miten se toimii: ts. se ei kysele päämääriä vaan keinoja. (11)

III

En luullakseni liioittele väittäessäni, että tämä sosiaalitekologinen ajattelutapa on nykyään yhteiskuntatieteiden vallitseva itsemääräyksen muoto niin yliopistojen sisällä kuin varsinkin sen ulkopuolella. Tämä herättää tietysti sen kysymyksen, mistä tämä sosiaalitekologinen ajattelutapa saa voimansa - kysymyksen, johon vastausta on tietysti etsittävä viime kädessä ihmiskunnan aineellis-yhteiskunnallisesta kehityksestä. Esim. neuvostoliittolainen filosofi ja tieteen historioitsija G.N. Volkov asettaa teknologisen ajattelutavan synnyn eksplisiittisesti siihen murroskohtaan historiassa, jonka kapitalistisen tuotantotavan syntyminen muodosti. Hän kirjoittaa tästä seuraavasti: "Yhteiskunta, joka asetti kaiken kiinnostuksen keskipisteeksi yhden olion, tavarain, ja joka näki tehtäväkseen aineellisen rikkauten lisäämisen ja ihmisen vain tämän rikkauten lisäämisen välineeksi tai - pitemmälle menen - joka tarkasteli ihmistä vain erityisenä tavaralajina, tällainen yhteiskunta ruokki luonnollisesti sellaista tiedettä, joka suuntautuu tavaratuotannon laajentamiseen ja siten väistämättä uuteen tuotantotekniikkaan." (12) Hän päättelee, että tällainen yhteiskunta "ruokkii ennen muuta soveltavia tieteitä, jotka ovat välittömässä yhteydessä tekniikkaan ja tuottavat nopeasti voittoa, samaten kuin niitä teoreettisia tieteitä, joista soveltavat tieteet voivat hyötyä (ennen muuta matemaattis-fysikaalisten tieteiden kompleksia)." (13)

Nämä Volkovin ajatukset eivät kuitenkaan johda vielä kovinkaan pitkälle, vaan itse asiassa ne muodostavat vasta lähtökohdan tai asettavat ongelman: nimittäin sen kysymyksen, miten määrätyn yhteiskuntamuodon 'Tuonne' - tai täsmällisemmin: sen perustava kehityslogiikka - välittyy sen tieteenharjoitukseen eli miten se antaa tälle tieteenharjoitukselle sen tyypillisen muodon. Tämä kysymys on tieteen tutkimuksen peruskysymys, eikä siihen tietäakseni ole vielä tyydyttävää vastausta esitetty.

Pätevän näkökulman tämän kysymyksen tarkastelemiseksi muodostaa mielestäni joka tapauksessa se historiallisen materialismin perusteeksi, jonka mukaan ihmiset tosin tekevät yhteiskuntansa ja historiansa itse mutta "eivät vaapaasti - ts. eivät itse valitsemiansa vaan välittömästi edestään löytämiensä eli olemassaolevien ja heille periytyneiden olosuhteiden alaisina". (14) Ihmiskunnan esihistorian aikana - jota vieläkin ainakin osittain elämme - ihmiset eivät tavallisesti kuitenkaan tule tietoisiksi tästä asiasta eivätkä he siten tiedosta, miten nämä "olosuhteet" eli heidän toiminnalleen asettuvat ehdot ja välttämättömyydet määräytyvät. Toisin sanoen ihmiset tekevät yhteiskuntansa ja historiansa tietoisesti sikäli, että he asettavat itselleen tietoisesti päämääriä ja pyrkivät ne toiminnallaan toteuttamaan, mutta tiedottomasti sikäli, että he eivät tule tietoisiksi siitä, mikä määrää niitä ehtoja ja välttämättömyyksiä, jotka heidän tavoitteenasetteluaan ohjaavat. (15)

Kussakin yhteiskuntamuodossa noita ehtoja ja välttämättömyyksiä määrää viime kädessä tuon yhteiskuntamuodon kehityslogiikka; ts. sen perustava 'liikevoima'. Niinpä esim. pääoman synnyttyä juuri sen liike asettaa kapitalistisessa yhteiskuntamuodossa yhä laajemmin ja laajemmin ne ehdot ja välttämättömyydet, joiden puitteissa ihmiset - itse asiassa yleensä sen tarkemmin tiedostamatta - toimivat; so. joiden puitteissa he asettavat itselleen päämääriä ja toteuttavat ne toteuttaen samalla toimintojensa kautta - niin sanoakseni - pääoman "tahdon".

Ihmisten yhteiskunnallisen käytännön muodot muotoutuvat ja jäsenyivät laajemmiksi toimintakokonaisuuksiksi alun alkujaan heidän lukemattomista käytännöllisistä vastauksistaan erittäisiin ongelmiin eli tilanteisiin, jotka he kokevat pulmallisiksi - tilanteisiin, joissa viime kädessä on kyse juuri tuotantotavan ja yhteiskuntamuodon kehityslogiikan esiinnostamista ehdoista ja välttämättömyyksistä. Näissä ongelmissa tuo kehityslogiikka ei kuitenkaan ole 'paljaalla silmällä' erotettavissa eikä se näin ollen erotu myöskään niissä tavoitteissa ja toiminoissa, joiksi nuo ongelmat 'artikuloituvat'. Tästä näkökulmasta katsoen siis juuri ongelma näyttäisi voivan muodostaa välittävän 'jäsenen' tuotantotavan kehityslogiikan ja muiden yhteiskunnallisten ilmiöiden välille.

Jätän seuraavassa kuitenkin käsittelemättä sen kysymyksen, olisiko ongelman kategoria historiallisessa mielessä pätevä täksi 'välijäseneksi' - ts. siksi kategoriaksi, joka auttaa ymmärtämään sitä, miten toi-

siaan seuraavien tuotantotapojen perustava kehityslogiikka on välitynyt niiden yhteiskunnallisen käytännön ja tietoisuuden muotoihin tai muodoiksi - esim. siihen, miten niissä on todellisuutta tiedostettu. Sen sijaan tarkastelen ongelman kategorian hedelmällisyyttä sosiaali- teknologisen ajattelutavan luonteen ymmärtämisen kannalta - samaten kuin sen ymmärtämisen kannalta, miksi tämä ajattelutapa on muodostunut nykyään yhteiskuntatieteiden itseymmärryksen vallitsevaksi muodoksi.

IV

Lähtökohdan tälle tarkastelulle muodostaa se edellä esitetty ajatus, että yhteiskunnallisen käytännön muodot syntyvät ja kehkeytyvät alun alkujaan ihmisten lukemattomista käytännöllisistä vastauksista ongelmiin, joihin he törmäävät. Nyt käytännössä vastaantuleva ja ongelmaksi osoittautuva asia edellyttää aina siihen liittyvien seikkojen problematisoimista ja tutkimista - periaatteessa ainakin niin laajalti, että sen seurauksena jokin pätevältä näyttävä ratkaisu rupeaa hämmöttämään. On kuitenkin huomattava, että tämä problematisointi tapahtuu kuin luonnostaan ongelman 'ehdoilla', sen ratkaisemisen - tai tähän myötävaikuttamisen - näkökulmasta; ts. problematisoinnin horisontin asettaa se vaatimus että on löydettävä keinot sen ratkaisemiseksi. Tämä horisontti rajatessaan määrätyn - asian luonteesta johtuen teknisesti painottuneen - puolen todellisuudesta tarkastelun kohteeksi rajaa samalla kuin huomaamatta muut puolet sen ulkopuolelle.

Toinen tärkeä seikka on, että se toiminto tai laajemmin yhteiskunnallisen käytännön muoto, joka ratkaistuna määrättyyn ongelmaan rupeaa muotoutumaan, näyttää sosiaalisena muotona aina tällaiselta - siis ratkaisulta siihen. Ts. sosiaalisena muotona sitä itseään on vaikea nähdä miksikään ongelmaksi - ja niinpä se nähdään sellaiseksi enintään teknisenä kysymyksenä (esim. tehottomaksi osoittautuvana ratkaisuna tai ratkaisuna, joka - vaikka johtaakin ehkä tarkoitettu ongelman toivottuun lopputulokseen - synnyttää samalla uusia ja odottamattomia ongelmia). Ja koska se sosiaalisena muotona ei hevin näyntyä ongelmaksi, se ei myöskään hevin tematisoidu tutkimuksen kohteeksi tällaisena - ts. se ei hevin herätä ketään tutkimaan sitä, miksi se sosiaalisena muotona on olemassa (koska se siis sellaisena näyttää täysin ongelmattomalta itsensänselvyydeltä).

Itse asiassa juuri siitä, että ratkaisuna määrättyyn ongelmaan syntyvä yhteiskunnallisen käytännön muoto ei sosiaalisena muotona voi hevin näyttää muulta kuin käytännölliseltä ratkaisulta siihen, johtuukin se, että nämä käytännön muodot tulevat ihmisille merkittämään sitä, mitä ne juuri näinä "käytännöllisinä ratkaisuin" heille ovat. Näin syntyvät näiden käytännön muotojen illusoriset yhteiskunnalliset merkitykset, joiden läpi ihmiset arkielämässään yhteiskuntaa katsovat - tätä seikkaa tosin itse yleensä huomaamatta.

Kolmas tärkeä seikka on, että ongelmakeskeinen ajattelu on omiaan synnyttämään idealistis-voluntaristisia käsityksiä. Näyttäähän esim. määrätyn ongelman ratketessa siltä,

että se tapahtuu ihmisen vapaan älyllisen ponnistelun tuloksena. Ts. tästä näkökulmasta kaikkinaisen yhteiskunnallinen tapahtuminen ja siitä syntyvä yhteiskunnan kehitys näyttävät ihmisen vapaan intellektin ja vapaan tahdon tuotteilta, jota eivät siis mitkään 'tiedostamattomat' lainalaisuudet määrää. Näin ollen tästä näkökulmasta katsottuna kaikki puhe yhteiskunnan sisäisestä ja välttämättömästä kehityslogiikasta, joka hallitsee pinnalta katsoen moninaisten tahdottujen tavoitteiden ja toimien kirjona näyttäytyvää historiaa, on tietysti silkkaa "essentialismia" ja "metafysiikkaa". (16) Näin ongelmakeskeinen ajattelu ongelman itsensä logiikan (17) vuoksi sulkee itseltään tien asioiden syvempään ymmärtämiseen.

Tämän edellä esitetyn nojalla voimme ehkä ounastella, että yhteiskuntatiede "organisoii itsensä metodologisesti sosiaaliteknologian palvelukseen" (18), yhteiskuntatieteen itsensä kannalta merkitsee. Se ei merkitse sitä, että käytäntö tieteellistyy (siinä vaativassa mielessä, jossa tieteellisyydestä tässä puhun), vaan sitä, että tiede käytännöllistyy. Asiaa kärkeästä se merkitsee sitä, että tiede muuttuu 'käytännöllisen ymmärryksen' erityiseksi muodoksi, joka asettuu sen täydennykseksi tai jatkoksi. Vaikka se erityisenä muotona ei olekaan sama asia kuin käytännöllinen ymmärrys sinänsä, se ei myöskään ole mitään siitä perustavanlaatuisesti eroavaa - ei mitään, mikä ylittäisi sen (muussa kuin teknisessä mielessä). Lyhyesti sanoen se merkitsee sitä, että yhteiskuntatiedettä ei aseta mikään muu kuin ongelmien logiikka ja se asettaa sen itselleen sopivassa muodossa: näkökulmaltaan yksipuolisena, sosiaalisesti sokeana

idealistic-voluntaristisena ajatusmuotona.

V

Vielä en kuitenkaan ole tarkastellut nimenomaisesti sitä kysymystä, mistä johtuu, että yhteiskuntatiede on merkittävältä osaltaan asetunut sosiaaliteknologian palvelukseen ja muovautunut ongelmien logiikan mukaiseksi. Tähän on esitetty monia järkevääntuntuisia selityksiä - sitä on selitetty mm. viittaamalla yhteiskunnan toimintojen monimutkaistumiseen, lisääntyneisiin yhteiskunnallisiin ongelmiin (niin taloudellisen kasvun haittavaikutuksiin kuin kiristyneisiin tilanteisiin yhteiskunnan eri alueille) tai valtion lisääntyneisiin tehtäviin. (19). Nämä "järkevääntuntuiset selitykset" ovat kuitenkin puutteellisia ja virheellisiä ainakin kahdessa eri suhteessa: (1) ensiksikin siinä, että niissä ei ainakaan kysytä mistä "toimintojen monimutkaistuminen", "ongelmien lisääntyminen" jne. johtuvat, ja (2) toiseksi siitä, että ne implikoivat yhteiskuntatieteiden tehneen tietoisien valinnan sosiaaliteknologian palvelukseen organisoituessaan.

Koska jo edellä viittasin siihen, mistä päin "toimintojen monimutkaistumisen", "ongelmien lisääntymisen" jne. juuria pitäisi lähteä jäljittämään, en seuraavassa puutu lainkaan ensiksi mainitsemaani puutteellisuuteen. Sen sijaan keskityn tarkastelemman niistä jälkimmäistä - siis sitä mielestäni virheellistä implikaatiota, että yhteiskuntatieteet olisivat tässä kysymyksessä tehneet tietoisien valinnan.

Nyt tähän liittyen on huomattava ensinnäkin, että ne yhteiskunnallisen käytännön muodot, jotka yhteiskuntatiedettä sosiaalitekniologiana tarvitsevat - näkyvimmin kaikeinkin hallinto ja siihen liittyvä yhteiskunnallinen suunnittelu ja ohjaus tai lyhyesti 'ongelmanhoitokoneisto' - ovat kasvaneet niin kuin muutkin yhteiskunnallisen käytännön muodot: ongelmallisten tilanteiden esiinkutsumina käytännöllisinä reaktioina. Tästä syystä tämän koneiston olemassaolo ei näytä mitään ongelmalta vaan päinvastoin mitä järkeenkäyvimmältä itsestäänselvydeltä: sehän on olemassa hoitaakseen ongelmia. Näin yhteiskuntatieteiden kytkeytyminen tähän järkeenkäyvän itsestäänselvästi olemassaolevaan koneistoon tapahtuu myös itsestäänselvästi ja käytännöllisesti; ts. ilman että yhteiskuntatieteet huomaisivat tehdä sitä, minkä tekeminen olisi ehdoton edellytys tietoiselle valinnalle - tematisoida 'ongelmanhoitokoneiston' olemassaolo ja oma suhteensa siihen ongelmaksi. Koska ne eivät tätä tee, ne organisoituvat sosiaalitekniologiseksi 'itsetiedottomasti', tiedostamatta oikeastaan ollenkaan, mistä koko asiassa perimmältään on kyse.

Miksi yhteiskuntatieteet eivät huomaa tehdä tätä? Asian voi ilmaista hyvin lyhyesti: teoreettisesti impotentilta tieteelä puuttuu tähän tarvittavaa potenssia. Yhteiskuntatieteen teoreettinen impotenssi taas juontaa juurensa siihen perusasettamukseen, jolle porvarillinen yhteiskuntatiede kapitalistisen läpimurron ja porvarillisten vallankumousten jälkeen itsensä perusti - nimittäin että yhteiskunta on otettava annettuna. (20) Omaksuessaan tämän

asettamuksen - itsestäänselviönä, koska yhteiskunta näytti tulleen kehityksessään valmiiksi - teoreettinen yhteiskunta näytti tulleen kehityksessään valmiiksi - teoreettinen yhteiskuntatiede samalla kielsi itsensä teoreettisena yhteiskuntatieteenä, ja niinpä teoreettisen yhteiskunta-ajattelun syrjäytyminen käytännöllis-empiirisen tutkimuksen tieltä on vain tämän teorian itsensäkieltämisen realisoitumista. Näin tiede muuttuu sellaiseksi käytännöksi, jollaista arkipäivän epäteoreettinen käytäntö on - käytännöksi, joka kyllä luulee tietävänsä itsensä mutta joka ei sitä kuitenkaan tee; ts. jolla on vain käytännöllis-illusorinen käsitys itsestään.

VI

Tässä alustuksessani en ole nimenomaisesti tarkastellut sitä, mitä teknokraattisen tieteen vastakohta, kriittinen tiede, on tai voisi olla. Toisaalta tämä asia on ollut epäsuorasti esillä koko ajan: olenhan nimittäin tässä alustuksessani pyrkinyt vastamaan siihen kysymykseen, mitä teknokraattinen tiede on ja miksi se on olemassa - ts. kysymykseen, joka on johdettu kriittisen tieteen peruskysymyksen pohjalta. Tässä mielessä tämä alustus on pyrkinyt palvelemaan esimerkkinä asiasta.

Tähän mennessä on varmaankin monen mielessä herännyt kysymys, onko kriittinen tiede käytännöllistä tai missä mielessä se on käytännöllistä - eli (jos asian ilmaisee niin kuin se käytännössä ilmaistaisiin) mitä käytännön hyötyä siitä on. Totesin edellä sen

asettavan probleemakseen käytännön ja tehtäväkseen tämän käytännön ymmärtämisen. Tämä on kuitenkin vain asian toinen puoli; sen toinen puoli on siinä - kuten Mehtonen on asian ilmaissut - että "oikein ymmärretty käytännöllis-kriittinen asettaa itselleen vaatimuksen saada toteutustaan eri käytännön muodoissa". (21) Tämä "toteutus" ei voi olla muuta kuin käytännön tietoista uudistamista.

Itsestään tietämättömäksi jäävä käytäntö ei voi uudistaa itseään tietoisesti vaan se jää niin sanoakseni itselleen tuntemattoman logiikan sokeaksi uhriksi. Kriittisen tieteen käytännöllisyys onkin juuri siinä, että ilman sitä käytäntö ei voi tulla tietoiseksi itsestään eikä ottaa kohtalooan omiin käsiinsä.

VIITTEET:

- (1) Teema-alustus Tieto, tiede, yhteiskunta -yhteisteoksen julkistamisminaarissa Tampereen yliopistossa 6.10.1978.
- (2) Nykysuomen Sanakirjassa (4. lyhentämätön kansanpainos, Porvoo 1973, osa A-K, s. 721-722) termille käytäntö annetaan seuraavat kolme merkitystä: 1. käyttö, käyttäminen, 2. (vakiintunut) käyttö- tai menettelytapa, ja 3. käyttöön soveltaminen, aktiivinen, toteuttava toiminta: käytännöllinen, todellinen elävä elämä (vastakohtana teorialle). Nämä kaikki merkitykset (myöskin kolmas, koska se korostaa käytäntöä teorian vastakohtana) ilmentävät käytäntöä pikemmin arkimerkityksessään, praktiikkana, kuin siinä merkityksessä missä sitä tässä käytetään - siis praksisena. Käytännöstä praksisena - sekä tähän kysymykseen liittyvistä erilaisista näkökannoista - ks. esim. Klaus, G. & Buhr, M.: Philosophisches Wörterbuch (10. Auflage), Leipzig 1974, s. 964-971; Lefebvre, H.: Marx' sociologi, Stockholm 1968, s. 38-63; Kosík, K.: Dialectics of the concrete, Dordrecht 1976, s. 133-153; Juntunen, M. &

Mehtonen, L.: Ihmistieteiden filosofiset perusteet, Jyväskylä 1977, esim. s. 39-45 ja 130-133 sekä passim., ja Mehtonen, L.: Puhutaan järjen kritiikistä arkimaailman kritiikkiin: I Feuerbach-teesin tarkastelua, Sociologia 6/1977, s. 246-252.

- (3) Esim. Popperin filosofiaan perustuva kriittinen rationalismi on 'käytäntö-kriittistä' tyypillisesti juuri tässä mielessä (ks. esim. Bayertz, K. & Schleifstein, J.: Mythologie der "kritischen Vernunft", Köln 1977, erit. s. 152-165 ja 257-265).
- (4) Korostettakoon, että termiä kritiikki ei tässä pidä ymmärtää arkimerkityksessään; ts. se ei tarkoita tässä asian (esim. käytännön määrätyn muodon) huonojen puolien esiinkaivamista ja sen arvostelemista tältä pohjalta, vaan se tarkoittaa sen kysymyksen asettamista, mikä tuo asia on, ja tämän selvittämistä juuriaan myöten - eli kysymykseen vastaamista todellakin sen mukaan, mikä tuo asia on, eikä sen mukaan miltä se näyttää.
- (5) Juntunen & Mehtonen, op.cit., s. 115 (kursivointi Juntusen ja Mehtosen).
- (6) Popper ei kuitenkaan ole ensimmäinen tämän ajatuksen esittäjä. Nimittäin jo esim. Max Weber katsoi, että sosiologia voi harjoittaa vain teknistä kritiikkiä, so. yhtäältä tutkia, "mitkä keinot soveltuvat (...) ajatellun päämäärän saavuttamiseen", ja toisaalta "todeta, mitä seurauksia tarvittavien keinojen käyttämisellä tulee olemaan sen tähtäimenä olevan päämäärän ohella, joka mahdollisesti saavutetaan" (Weber, M.: Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre (4. Auflage), Tübingen 1973, s. 149-150; kursivoinnut poistettu).
- (7) Popper, K.R.: Avoin yhteiskunta ja sen viholliset (suom. Paavo Löppönen), Helsinki 1974, s. 49.
- (8) Ibid, s. 50-51.
- (9) Ibid, s. 51 (kursivointi V.P.).

- (10) Popper, K.R. The poverty of historicism, London 1957, s. 64 (kursivointi Popperin).
- (11) Tätä ratkaisua on perusteltu filosofisesti monin eri tavoin. Esim. Popper perustelee sitä syyttämällä "mitä jokin on" -kysymyksiä aristotelisiksi ja väittämällä, että ne ovat vastuussa yhteiskuntatieteiden "keskiaikaisesta" tilasta (Popper, Avoin yhteiskunta ..., op.cit., s. 60-63 ja 290-309). Edelleen hän - varsin yleistä tapaa noudattaen - tukeutuu tässä kysymyksessä Humen giljotiinin nimellä tunnettuun filosofiseen teesiin, jonka mukaan tosiasioista ei voi päätellä arvoja (ibid, s. 98-105, Humen giljotiinista ks. esim. Ahmavaara, Y.: Metodologisen positivismin kritiikki, Helsinki 1970).
- (12) Volkov, G.N.: Der Wandel in der sozialen Orientierung der Wissenschaft, Sowjetwissenschaft (Ges.wiss.) 7, 1969, s. 712 (lainattu tähän teoksesta Staebule, I.: Die bürgerliche Gesellschaft als Problem und Probleme in der bürgerlichen Gesellschaft, Berlin 1976, s. 98).
- (13) Volkov, op.cit., s. 714 (lainattu tähän teoksesta Staube, op.cit., s. 98).
- (14) Marx, K.: Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte, Marx-Engels Werke, Bd. 8, Berlin 1960, s. 115.
- (15) Ks. esim. Engels, F.: Ludwig Feuerbach ja klassisen saksalaisen filosofian loppu (suom. Antero Tiisanen), Pori 1976, s. 70-91.
- (16) Kuten tunnettua nimenomaan ns. positiivistiselle ajattelutavalle Comtesta lähtien on ollut luonteenomaista leimata tällainen puhe tällaisilla epiteeileillä (sen leimaamisesta "essentialismiksi" ks. Popper, Avoin yhteiskunta..., op.cit., tai Popper, The poverty..., op.cit.; asiasta yleisemmin ks. vaikkapa Kon, I.: Der Positivismus in der Soziologie, Berlin 1973, tai Pirttilä, I.: Empirismi ja sosiologia, Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitosten tutkimuksia 11/1975).
- (17) Väärinkäsitysten välttämiseksi huomautettiin, että vaikka en tässä ole spesifioinut ongelman logiikan - kuten en edellä ongelman kategoriakaan - suhdetta yhteiskuntamuotoon, tämä ei tarkoita että pitäisin niitä erityisen logiikkansa aina tuotantotavasta ja yhteiskuntamuodosta riippuen. - Tässä on siis kyse ongelman kapitalistisessa tuotantotavassa saamasta logiikasta.
- (18) Juntunen & Mehtonen, op.cit., s. 115.
- (19) Tällä tavoin asiaa on selitetty esim. OEDC:n tiedepoliittisissa asiakirjoissa (ks. Hartikainen, H.: Yhteiskuntapolitiikka ja yhteiskuntatutkimus, Sosiaalipolitiikka: Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja 1977, s. 16-17; vrt. myös Luukkonen-Gronow, T.: Suomen tiedepolitiikan kansainväliset esikuvat, teoksessa Bruun, K., Eskola, K. & Viikari, M. (toim.): Tiedepolitiikka ja tutkijan vastuu, Helsinki 1976, s. 67-82).
- (20) Comten sosiologia muodostaa tässä mielessä porvarillisen yhteiskuntatieteen paradigmaattisen muodon (ks. esim. Marcuse, H.: Reason and revolution, Boston 1968, s. 323-29 ja 340-360, jossa Comtea tarkastellaan erityisesti tästä näkökulmasta).
- (21) Mehtonen, op.cit., s. 249.